

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 2.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **SZARKA LÁSZLÓ**
A SOKNEMZETISÉGŰ BIRODALMAKTÓL
A MULTIETNIKUS NEMZETÁLLAMOKIG
- **GYARMATI ENIKŐ**
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA
AZ I. VILÁGHÁBORÚ CENTENÁRIUMÁNAK
ANGOLSZÁSZ TÖRTÉNETI IRODALMÁBAN
- **MILE BJELAJAC**
SZERBIA A NAGY HÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK
100. ÉVFORDULÓJA KAPCSÁN KIBONTAKOZÓ
TÖRTÉNÉSZPÁRBESZÉDBEN
- **ÁBRAHÁM BARNA**
A SZLOVÁKKÉRDÉS NEMZETKÖZI DIMENZIÓI
AZ I. VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN
- **SZEMLE**
FARKAS ILDIKÓ, DEMETER GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 2.

TARTALOM

A Nagy Háború regionális olvasatai (Szarka László)	165
<i>Tanulmányok</i>	
Szarka László: A soknemzetiségű birodalmaktól a multietnikus nemzetállamokig. Kelet-közép-európai nemzet- és államépítő nacionalizmusok az I. világháború éveiben	171
Gyarmati Enikő: Az Osztrák–Magyar Monarchia az I. világháború centenáriumának angolszász történeti szakirodalmában	193
Mile Bjelajac: Szerbia a Nagy Háború kitörésének 100. évfordulója kapcsán kibontakozó történészpárbeszédben	217
Ózer Ágnes: Szerbiában a helyzet változatlan. Az I. világháború szerbiai megítélése és a legújabb külföldi szakirodalom recepciója	241
Ábrahám Barna: A szlovákkérdés nemzetközi dimenziói az I. világháború éveiben. Historiográfiai áttekintés	257
Kürti László: Identitás és propaganda Manno Miltiades I. világháborús művészetében	289
Gabriela Dudeková: Család és túlélési stratégiák az I. világháborúban. Hosszú távú változások a szlovák társadalomban	311
<i>Szemle</i>	
Kokugagu a Meidzsi-kori Japánban. A modern japán nemzettudat kialakulása (Farkas Ildikó)	333
A Balkán-háborúk képe a francia szakirodalomban (Demeter Gábor)	338
Az albán tűzfészek szerepe a világháború kirobbanásában (Demeter Gábor)	341

Jelen számunkat szerkesztette: Szarka László

Identitás és propaganda Manno Miltiades I. világháborús művészetében

Manno Miltiades (1879–1935) a 20. század első évtizedeinek emblematikus művésze volt, akiről általában szuperlatívuszokban szoktak írni, és nem véletlenül.¹ Ennek ellenére Manno életműve máig feldolgozatlan, és különböző értelmezésekre lehetőséget adó munkásságát eltérően, néha elfogultan és felületesen értékelték.² Életének három fő szakasza különíthető el. A pancsovai vegyes nemzetiségű családban született Manno életében az első időszakot az iskolai, majd a sporteredményekben gazdag évek jelentik.³ A második életszakasz a militarizmusát meghatározó tapasztalatokat magában foglaló négyéves aktív-inaktív katonai szolgálat és az ezt követő átmeneti két év, amikor – eddig kellően fel nem tárt módon – az Ébredő Magyarok Egyesülete aktív tagjaként a Nemzeti Hadsereget támogatta. A harmadik és egyben életének utolsó tizenöt éve a sport- és I. világháborús élményeket művészi módon ábrázoló periódus. Az I. világháborút követően 1919–1920-ban több igen szuggesztív és szélsőséges plakáttal a Horthy-kultusz kialakítójaként írta be magát a magyar és az európai művészettörténetbe. Bár mind az első, mind a harmadik korszak igen mozgalmas és érdekesítő, jelen tanulmányomban csak a második korszakkal foglalkozom alaposabban, az ekkor készült műveivel, főleg a fronton rajzolt karikatúráival.⁴

Hogy megértsük Manno Miltiades munkásságának lényegét, a nacionalizmus és a karikatúra kérdései köré építem fel tanulmányomat, mert a kettő találkozáspontjában áll Manno identitás-paradoxonja, utóbbi egyben az Osztrák–Magyar

1 A tanulmány a 2015. április 15-én Miskolcon tartott *Egymás mellett – egymás ellen* című nemzetközi konferencián elhangzott előadás írásos, szerkesztett változata. Itt szeretnék köszönetet mondani a hozzászólóknak – név szerint Szarka Lászlónak és Hell Juditnak –, akik megjegyzéseikkel felhívták a figyelmemet néhány szempontra.

2 Életéről eddig csak részeredmények és rövid tanulmányok jelentek meg élesen elkülönítve sportteljesítményeit a korábbi katonai és művészi munkásságától. Kis–Vajda, 2012. 67–68.; Lyka, 1935. 125.; Szakály, 2012. 46–47. Manno Miltiades neve korábbi publikációkban sokszor tévesen Mannó Miltiadesként szerepel.

3 A Manno családot a hazai görög kisebbség különösen nagy becsben tartja, lásd Diószegi, 2010.

4 Miltiades I. világháborús karikatúráiból korábban már közöltem: Kürti, 2004. 127–144. Ezúttal is szeretném kifejezni hálámat vitéz Ricsováry Takács Andrásnak (1924–2005), amiért a rajzokat használatra nekem átadta. Édesapja, vitéz Ricsováry Takács József (1889–1961) huszártisztként jó barátságban volt Manno Miltiadesszel, és tőle egy albumban kapta meg a karikatúrákat az 1930-as évek elején.

Monarchia értelmiségének és azon belül a kisebbségi intelligencia egyik legizgalmasabb, máig vitákat generáló problémája.⁵ A nacionalizmushoz nem használom sem a jól ismert brit Eric Hobsbawm és más baloldali-liberális tudósok (például Benedict Anderson) ismert elméleti megközelítéseit, sem pedig a velük szemben sokat citált Anthony Smith elképzelését az etnikum és nemzet közötti kapocsról.⁶ Helyettük inkább George Orwell elméletét hasznosítom, aki előremutató esszéjében – Jegyzetek a nacionalizmusról (*Notes on nationalism*) – a nacionalista gondolkodásnak három meghatározó összetevőjét különítette el.⁷ A jellemzők – Orwell a characteristics szót használja –: a bizonytalanság vagy ingatagság, a megszállottság és végül az irrealitás, a tényektől való elszakadás, azok megkerülése vagy esetleges meghamisítása. Mindhárom jellegzetesség megtalálható Manno Miltiades nacionalizmusában (ő valószínűleg ezt patriotizmusnak mondaná), holott éppen Orwell hangsúlyozza a kettő közti – már Lenin által is hangoztatott – lényeges különbséget. Manno művészetének képi világából kiszűrődik a görög-makedón származású, de ízig-vérig magyar tudatú és középosztálybeli művész nemzeti elkötelezettsége, hasonlóan ahhoz, ahogyan az orwelli hármast meghatározás megfogalmazza.

Orwell cikkét közvetlenül a II. világháború után írta, hangsúlyozva a propaganda nemzeti eszmét közvetítő és átalakító hatását. Az I. világháborús karikatúrák nem újdonságként robbantak be a háborús nemzeti konfliktusok képi világába 1914-ben. Korábbi háborúkról már készültek karikatúrák, ahogyan Eduard Fuchs bécsi művészettörténész meggyőzően kimutatta azt úttörő munkásságú és illusztrációkkal teli könyvében.⁸ Fuchs utalt arra, amit a későbbi kutatások még jobban megerősítenek, hogy a vizuális kultúra az egyik leghatalmasabb fegyver a háborúban, úgy is mint propaganda, úgy is mint pacifista eszköz.⁹ Jóval a fényképezés megjelenése előtt a gúnyrajz, ahogy a karikatúrát sokáig nevezték, erőteljesen kifejezte nemcsak azt, amit a nacionalizmus kitermelt és átadott, hanem beleszótta rajzolója véleményét és gondolatait a konfliktusról, egy meghatározó személyiségről, államférfiről, katonatisztról, amit elemzések vagy könyvek sokasága sem tudott hasonlóan visszaadni. Így a sajtó, a rajz, a plakát, de főleg a karikatúra előnye más képi megjelenítésekkel szemben az, hogy olvasás nélkül, frappáns tömör képi világgal közvetíti üzeneteit, és szuggesztív kifejezőerővel tud véleményt nyilvánítani, illetve – és ez az erejének a titka – véleményt formálni.¹⁰ A groteszk, a szatíra és az ironia a karikatúra jellemzője, ami akkor hatásos igazán, ha témától függetlenül – esetleg részrehajlás nélkül vagy minimális részrehajlással – képes egyszerre politizálni, véleményt formálni és nevetetni. Egy jó karikatúra szöveg nélkül vagy legalábbis kevés szöveggel fejezi ki mondandóját azáltal, hogy olyan helyzetet teremt, amelyben a

5 A Monarchia többszörös és konfliktusoktól sem mentes identitás-komplexumáról lásd Somogyi, 2006.

6 Hobsbawm, 1990; Smith, 1979.

7 Orwell, 1945. Orwell esszéje megjelent korábban magyar fordításban is, de azt nem volt módomban elolvasni, ezért az eredeti angol szöveget használtam.

8 Fuchs, 1916.

9 Carlo Ginzburg éppen az I. világháborús angol mozgósító plakátokról írja ezt. Ginzburg, 2001. 2–3. Lásd még Demm, 1993.

10 A tömegkommunikáció és a nacionalizmus kapcsolatáról lásd Gellner, 1983. 126–127.

szereplők önmagukat mutatják meg olyan helyzetekben, amelyeket mások nem vagy csak a kiváltságosok láthatnak.

A karikatúrák között találunk igen progresszív, ám néha kérdéses témájuakat is, mivel a képi világ természeténél fogva archetipikus populáris és folklór anyagból táplálkozva könnyen felismerhető helyzeteket ábrázol, ami a nézőt a komikumra vezeti rá. Már a korai karikatúrák világában fellelhető az élcelődő, gúnyolódó, néha pedig az igen fanyar és könyörtelen hangnem, amivel bizonyos politikusokat és közszereplőket megjelenítenek.¹¹ Ismert emberek és helyzetek komikus ábrázolásával a rajzoló a társadalom visszásságait karikírozták ki, nem kímélve sem a rendet, sem a rangot. A képzelet ereje mindennél fontosabb, mert ez meghatározta egy-egy rajzoló művészetét és elfogadását is. A sajátos stílusú művész keze nyomát a nézők a helyzetkomikum és a szereplők karakterének kinagyításából ismerhették fel. A karikatúristák a könnyebb érthetőség és elfogadás kedvéért sztereotípiákból építik föl mondandójukat, de a sztereotípiák igen kegyetlenül bántak az ábrázolt személyekkel, nemzeti és etnikai csoportokkal.¹²

Családi gyökerek és az ifjúság évei

Orwell nacionalizmuselméletének erőssége, hogy hangsúlyt fektet a résztvevők szerepére, motiváltságára és tetteire. Az egyik összetevő az az instabil állapot, amellyel láthatóvá válik, miként jutnak el az emberek egy társadalmi státusból vagy egy meghatározó etnikumból egy másikba. A tehetős és asszimilálódott Manno család szintén ilyen, nagy változással járó utat járt be a 18. század végétől a Balkánról elvándorolva Bécsbe, majd pedig Pestre költözve.¹³ Manno Miltiades Pancsován született 1879. március 3-án, a gabonakereskedő Manno Demeter és Auracher Josefa második gyermekeként.¹⁴ Bátyja, Leonidas 1878-ban, húguk, Calypso 1881-ben született, mindegyik gyereket a görögkeleti vallás szertartása szerint keresztelték meg. Pancsova nem volt tipikus monarchiabeli peremvidéki település. 1873-tól városi ranggal rendelkezett (előtte 1794-től szabad katonai város volt), mintegy 18 ezer lakosú, vegyes etnikai összetételű – főként német, szerb és magyar lakossal – ipari-kereskedelmi központ volt. Az önálló közigazgatási területtel, országos hírvú vásárokkal, iskolákkal, ipari létesítményekkel és nem utolsósorban kedvező földrajzi helyzetű, dunai kikötővel rendelkező város különleges volt. A Pancsován állomásozó katonaság (német bánsági ezred), a garnizon jelleg szintén meghatározta a város sajátos miliójét, ami végső soron sugározta a szimbolikus kötődést a

11 Lásd a Haynau-karikatúrákról szóló tanulmányomat, Kürti, 2014.

12 A magyar zsidóság karikatúrákon való ábrázolásáról lásd Vörös, 2003.

13 A kutatásnak köszönhetően a család története ismert. Bácskai, 2006, 2011; Mavoudalos, 2011.

14 Pancsova multietnikus múltját többnevűsége is mutatja: szerbül *Панчево/Панчево*, németül *Pantschowa* vagy egy időben *Banstadt*, románul *Panciova*, szlovákul *Pánčevo*. Valószínű, hogy volt görög és török elnevezése is. Zimony (szerb Zemun, német Semlin) hasonló nagyságú szerb város, a 19. század közepén mintegy 17 ezer főnyi vegyes, szerb, német, horvát és magyar lakossal. Zimonyba az első német betelepítés az 1720-as évekre datálható, újabb német telepések 1816-ban érkeztek. Mérei, 2009. 16–18.

Monarchiához, a bécsi kultúrkörhöz. A városban a militarizmus, a tisztí pálya különösen vonzó volt a középosztálybeli fiatal férfiak számára.

A valószínűleg kevert, görög-makedón-vlah etnikumú Manno család Bitolából származott és görögkeleti vallású gyökerekkel rendelkezett. A 18. század végén érkezett a Habsburg Birodalomba, a görög-makedón kereskedő, Manno Demeter (eredetileg Manos Demetrios) az 1790-es években hozta létre kereskedését Bécsben.¹⁵ A gazdag kereskedő-, majd bankárcsalád 1802-től beékelődött Buda és Pest leggazdagabb köreibbe, Manno István már a legtehetősebb pesti bankárok egyike. Az ügyvéd Manno János Újvidékre költözött, ott alapított családot, majd fia Pancsován lett termény- és gabonakereskedő. Látszik tehát, hogy egy a Monarchia déli peremvidékén, kevert nemzetiségű területen élő, kisebbségi és a többségtől eltérő vallású, de hamar magyar érzelmű és patrióta asszimilálódott családról beszélhetünk, amelyben az állampolgári hovatartozás nem volt kérdés. A nemzet és etnikum békés többkultúrájúságban egymást kiegészítve érdekesen keveredett. A tehetős szülőknél még tetten érhető az erős kötődés a nagyszülők és a gazdag felmenők kultúrája iránt, ezért kapnak a gyerekek klasszikus görög mitológiai neveket (Calypso, Leonidas, Miltiades).¹⁶ Manno Miltiades nemcsak magyarul és szerbül, de görögül és anyja segítségével németül is folyékonyan beszélt, ez utóbbi tette lehetővé számára később a külföldi tanulmányutakat, majd a tisztikarba való beilleszkedést. Nem zárható ki az sem, hogy ha nem is jól, de értette valamennyire a vlah (román) nyelvet is.¹⁷

A két Miltiades fiú és Calypso élvezték a középosztálybeli fiatalok életét: sportoltak, utaztak, tanultak. Manno Pancsován végezte középiskoláját, sporttevékenysége és az iskolai mulasztások miatt többször meggyűlt a baja a tanáraival. Két dologban azonban hamarosan kitűnt a többiek közül, egyrészt rajongott a sportért, másrészt kezűgyessége még tanárai dicséretét is kiváltotta. A kettő közül az előbbi kötötte le ifjúságának éveit, számtalan sportágban kipróbálta magát (úszás, atlétika, síelés, labdarúgás), és kitüntetéset szerzett.¹⁸ Egymás után lett Magyarország evezős-, korcsolya- és kerékpárosbajnoka.¹⁹ Két éven keresztül a Budapesti Torna Club gólkirálya címmel büszkélkedhetett; 1912-ben a stockholmi olimpiai játékokon a magyar evezős nyolcas egység tagja volt. Több nemzetközi versenyen elért eredményét nyilvántartja a sporttörténet (Oslo, 1903, Szentpétervár, Davos, 1905).

Hogy tovább képezze magát, 1907-ben beiratkozott a Münchener Képzőművészeti Akadémiára (eredetileg Königliche Akademie der Bildenden Künste, vagy röviden Münchner Akademie, ma Akademie der Bildenden Künste). A naturalista festményeiről és állatokat ábrázoló munkáiról elhíresült Angelo Jank tanítványa

15 Mavoudalos, 2011. 139–166. A család későbbi pesti sikereiről és életmódjáról lásd Bácskai, 2006, 2011.

16 Manno Calypso az angol születésű magyar labdarúgó-játékvezető és egyetemi tanár Yolland Artúr felesége lett 1901-ben, három gyermekük született.

17 A vlah eredetet Mavoudalos bizonyítottak véli. Mavoudalos, 2011. 141.

18 Drippy Kiss, 1938. 33–38.

19 Manno nevéhez fűződik még a Pannónia Evezős Club megalakítása is 1901-ben. Keresztes, 1935. 215–225.

lett.²⁰ Ekkor volt az akadémia hallgatója gróf Batthyány Gyula is, akiből később ünnepelet festő lett.²¹ Jank illusztrátorként is dolgozott a müncheni satirikus hetilapnak, a *Simplicissimus*nak, ami nagyban segítette Mannót abban, hogy saját elképzeléseit egyre bátrabban fejezze ki és mutassa meg a nagyközönségnek.

Ezekben az években került Manno konfliktusba a hadsereggel. Mint sorkötelest 1900-ban vették állományba, de – valószínűleg sporteredményeire való tekintettel – engedélyezték, hogy szolgálatának megkezdését elhalassza. Ebben szerepet játszott nemcsak az a kiváltság, hogy az önkénteseknek megengedték tanulmányaik folytatását és a nyári hónapokban való kiképzést, de hozzájárult még egy kis trükk: folyamatosan kérelmezte áthelyezését más és más csapatokhoz, és így végül a császári és királyi 16. huszárezred 4. századának kötelékébe került át.²² Münchener tanulmánya előtt egy alkalommal – 1903 októberétől 1904 szeptemberéig – teljesítette az egyévnyi katonai szolgálatát, az önkéntesek számára előírt időt.²³ A sorozatos felmentések és áthelyezések indokolják annak feltételezését, hogy Manno valójában nem érzett elhivatottságot sem a hadsereg, sem pedig a tiszti karrier iránt, tehát – a sok későbbi híreszteléssel szemben – fontos leszögezni, hogy Manno sohasem volt hivatásos katona.²⁴ Sőt ebből csak egy dolog nyilvánvaló: mint művészlelket riasztotta a fegyelem, mint sportoló a kiképzést tartotta nevelésnek.

Manno életében jelentős fordulatot hozott München, grafikusként, karikatúristaként, illusztrátorként bárhol elfogadták munkáját; sportképeket és igen egyéni plakátokat tervezett (például *Gátfutó*, *Footballkapus*, 1913), könyvillusztrátorként is sikeres volt.²⁵ Főként a *Kakas Márton* és az *Új Idők* című élclapokban jelentek meg kisebb történeteket egybefűző karikatúrái, amelyekkel a megszületés előtt álló magyar képregény műfajának első lépéseit egyengette.²⁶ Nem vált ő sohasem egyik lapnál sem mindennapos házi szerzővé, a sportoláshoz idő kellett, és csak annyit dolgozott, amennyi szükséges volt megélhetése biztosításához. Minden keresetét arra fordította, hogy szenvedélyeinek hódoljon, időnként még adósságba is verte magát. A *Bolond Istók* és a *Magyar Figaró* újságokban, illetve a *Borsszem Jankó*ban publikált rajzai tették híressé. Ideológiai elkötelezettségéből fakadóan a háború kirobbanásakor már leépítette kapcsolatát a zsidó szellemiségűnek tartott Borsszem

20 Magyarországi kiadványokban 1905 szerepel beiratkozási dátumként, és több évet tulajdonítanak neki az akadémia. Azonban az akadémia tanulói közt csak 1907-ben szerepel, sem előtte, sem utána nincs a beiratkozottak névsorában. Matrikelnummer, 3374, Matrikelbuch, 1884–1920, Akademie der Bildenden Künste München. http://matrikel.adbk.de/05ordner/mb_1884-1920/jahr_1907/matrikel-03374 (a letöltés ideje: 2015. április 12.).

21 http://matrikel.adbk.de/05ordner/mb_1884-1920/jahr_1907/matrikel-03422?searchterm=Batthy (a letöltés ideje: 2015. április 12.).

22 Deák István is említi az önkéntes tisztek kiváltságos helyzetét, aminek feltétele volt a felettesek beleegyezése és a megfelelő társadalmi státusz. Deák, 1990. 33.

23 Szakály, 2012. 47.

24 Uo. 46–47.

25 Manno illusztrálta például Németh Andor: *A football labdajáték könyve* (Bp., 1905), illetve Szilárd János: *Jópipák* (Bp., 1932) könyvét.

26 Egyetértek Szabó Zoltánnal abban, hogy Manno Miltiades a sport- és művészeti tevékenységén túl még a magyar képregény történelmébe is beírta magát. Szabó, 2013. 36.

Jankóval.²⁷ Korai, eklektikusnak nevezhető rajzai azonban még nem mutatják meg azt az egyedi szemléletmódját, amit világháborús zsánereképei, főleg a tisztek tivornyázásait, a külvilág számára ismeretlen belső életét megjelenítő karikatúrák képviselnek.

Manno művészete az I. világháborúban

1914 nyarán, a háború kezdetével minden megváltozott. A hadseregbe sokan – munkások, szegények, értelmiségiek és nemesek egyaránt – önként, nagy vehemenciával jelentkeztek, többségük őszinte patrióta érzélemmel.²⁸ Amikor már javában folyt a mozgósítás az országban, Manno kormányosként még részt vett a Hungária Evezős Egylettel az 1914. június 28-án, Szegeden tartott országos evezősversenyen.²⁹ Testvérével, Leonidasszal együtt vonult be önkéntesként hadnagyi rendfokozattal. A patriotizmus ilyen extrém formájú kinyilvánítása nem volt egyedi eset. Az I. világháború idején sokan váltak hasonlóan magyar érzelművé, „elfeledve” nemzetségüket; elég vitéz Somogyvári (Freissberger) Gyulára vagy a szlovák származású Gyóni (Áchim) Gézára utalni. Az I. huszárezred történetét megörökítő emlékkönyvben önkéntességét így dicsérte a szerkesztő: *„nemkülönben Manno Miltiades népfelkelő-hadnagyot, – a kiváló festőművészt – aki behívási parancs nélkül vonult be s minden protekciót igénybevett, hogy az első szállítmányba osztassék be.”*³⁰ Az 1914. augusztus 6-án, a Gundel vendéglőben tartott ünnepi búcsúvacsora után, 10-én reggel hétkor indult el az ezred utolsó része Budapestről Kelet-Galícia felé. Manno közvetlen felettese cs. és kir. kamarás Fráter Jenő alezredes ezredparancsnok volt, ezredsegédtiszt társa pedig nagybossányi és kisprónai Bossányi Havass Tibor főhadnagy.³¹

Testvérével szemben, aki pótszázadban, majd pedig különböző helyszíneken gabonafelvásárló-állomás vezetőjeként a német hadsereg beosztottja volt, Miltiades a 30 hónapos szolgálati ideje alatt több helyen, más és más alakulatoknál, különböző minőségben teljesített szolgálatot.³² A háború utáni kultuszában hős huszárrá felemelt Manno-kép ennél sokkal bonyolultabb, mivel nem teljesen tiszta a szerepvállalása. Nem tartozott a művészeket, mint például a hadifestőket (például Edvi Illés Aladár, Kisfaludy Strobl Zsigmond, Márffy Ödön, Mednyánszky László, Rippl-Rónai József stb.) magába tömörítő kivételes sajtóosztályhoz (*Kriegspressequartier*), ugyanakkor valós megbízatása sem derül ki az eddig feltárt anyagból. Az ismert viszont, hogy a népfelkelő tisztek még hadnagyi ranggal sem kaptak olyan nagy tiszteletet, mint a hivatásos katonák, sőt ez utóbbiak körében az önkéntesek

27 Manno saját szignót is kreált, ami az imádkozó sáska vagy az ájtatos manó (Mantis religiosa) nyelvi játékra utal. Sok későbbi plakátján és karikatúráján csak ez, és nem a neve szerepel.

28 Az I. világháború kutatásának jó összefoglalását lásd Schindler, 2003.

29 A nyolcvevőz számban versenyzett. *Délmagyarország*, 1914. június 28.

30 Elek, 1927. 20. Az emlékkönyv illusztrációinak egy részét is Manno készítette.

31 Elek, 1927. 31.

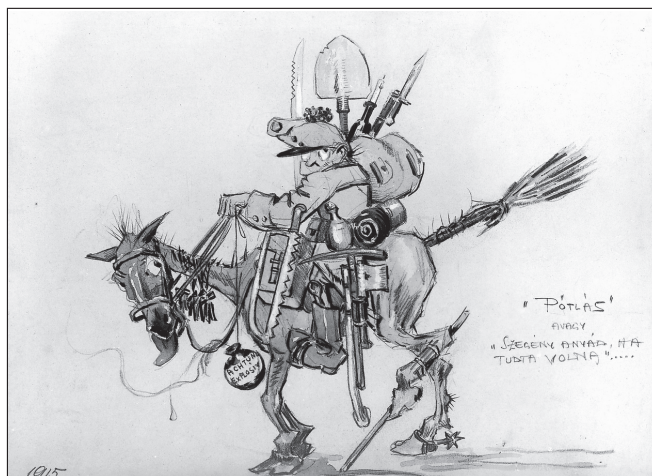
32 Szakály, 2012. 47.

elfogadottsága sem volt általános és egyértelmű.³³ Igaz ugyanakkor, hogy a huszár-ság a gyalogságnál és a tüzérségnél a magyar (és asszimilált kisebbségi) körökben nagyobb társadalmi presztízzsel bírt.

Manno az I. világháborús éveiben karikatúrákat készített.³⁴ Karikatúráinak igazi értéke az élclapok szokásos illusztrációinak színvonalát meghaladó kidolgozottságban és a valós jellemrajzokban rejlik. Karaktereit közvetlen környezetének ismerős tisztjeiről mintázta, néha meg is nevezve őket (azt nem tudjuk, azok hogyan reagáltak kifigurázásukra, de valószínűleg jót nevettek azon és ittak rá egyet). A tisztek arckifejezései markánsak, a mimika – a meghökkenés, az ijedség vagy éppen a gúnyos kacaj – jól látható, a pödrött bajusz vagy a jól fésült haj egyaránt jellegzetességei a rajzoknak, ezeknek az ábrázolása nem volt általános gyakorlat például az akkori újságokban vagy könyvekben megjelent karikatúrák esetében. Mühlbeck Károly harctéri karikatúráiban például nem adott a részletekre, az arcok elnagyoltak, ahogyan a ruházat is. Mühlbeck csak a legfontosabbat látatja, az igazi hangsúly a komikumra helyeződik.³⁵ Persze Mannónál is jelen van a tréfa és a satíra, de ő a részletekben egyszerre sűrítette össze a karaktert és a kilátástalan helyzetet. Még a tiszt előtt reszkető galíciai parasztember bundáján levő hízmésmintára is ügyelt. Mühlbeck és Manno is – tekintettel a cenzúrára – megfelelően ügyelt arra, hogy a harctér vidámabb oldalát mutassa be, ez a propaganda része volt. Ennek ellenére Manno karikatúrái néha könnyörtelenek, és a valóságra vagy éppen az igazságtalanságra hívják fel a figyelmet.

Az I. világháború karikatúráinak egyik jellegzetessége az akasztófahumor. Az 1915-ös *Pótlás* című rajzán a huszár felszerelése fájdalmasan komikus (nyelvét nyújtó ló, fűrész, balta, csákány és seprű a felszerelés közt). A huszár jobb válla mögött egy ásó látható, de a szerszám valószínűleg csak a kiszolgáltatott helyzetre való figyelemfelkeltést szolgálta (1. kép). Az I. huszárezred történetét megörökítő

1. kép. Pótlás

33 Deák, 1990. 34.

34 Nem kizárt, hogy az általam ismert néhány tucat karikatúrán kívül sokkal több lappang még valahol.

35 Benkő, 2011.

könyvben ez áll: „Csak a géppuskásoknak van puskáinkint egy-egy gyalogsági ásója. Huszárjaink, amennyire tudtak, körmeikkel kapartak maguknak fedezéket, ahogy ők nevezték: »nyúlfekvést«, ez azonban nem sok oltalmat fog nyújtani, ha egyszer komolyabbra fordul.”³⁶ Annak ellenére, hogy Manno a tűzvonalban edzetté vált a háború első hónapjaiban és jól ismerte a frontvonalbeli helyzetet, nem minden ábrázolásának tulajdoníthatunk valóság alapot. Tűzcsapásai felerősítik a kép komikumát és a sorkatona keserű helyzetét még jobban aláhúzzák.

A későbbi „huszártiszti” imázs ellenére a gorodoki lovasroham alkalmával Manno Miltiades közvetlenül ezredparancsnoka, Fráter Jenő mellett tartózkodott. Sebesüléséről ekkor nincs semmiféle említés, betegségére való tekintettel mehetett haza! 1914 első hónapjában még ott van csapattesténél, de hamarosan megbetegszik, és csak hónapokkal később, 1914. december 23-án olvasni ismét róla: „Manno Miltiades népf.-hadnagy betegségéből felgyógyulva, a délután folyamán Duklán bevonult az ezredhez.”³⁷ A legendák szerint Manno többször is megsebesült, és a gorodoki ütközetben szerzett sebe okozta visszavonulását a sporttól.³⁸ Ennek nincs alapja, és ha voltak is sebesülései, ezek már nem befolyásolhatták Manno sporttevékenységét, hiszen 1914-ben, utolsó evezősversenyén már betöltötte a 35. életévét.

Nem tudni, valójában mi történt ezután. Mannót a következő évtől a magyar királyi 5. honvéd lovashadosztály alárendeltségében találjuk különféle megbízatásokkal.³⁹ Folyamatosan mozgásban volt, egyik egységtől a másikig utazott és készítette műveit. Világháborús karikatúrái túlzó – nem is kis mértékben – patrióta rajzok a javából, de nem hiányzik belőlük az ironia és – ami fontos – a kritikai látásmód sem.⁴⁰ Szatirikus ikonográfiájának három jellegzetes összetevőjét emelném ki, amelyek mind a kor propagandáját szolgálták: a tiszték életvidám és lezser részvétele a háborúban, a baka kiszolgáltatottsága, az ellenség lenézően sztereotip megjelenítése. A zsidó, a galíciai paraszt vagy éppen a kövér és muzsik kinézetű orosz katona ábrázolása egyaránt nevetésre ingerelte a magyar tisztet és a nézőt. A huszártisztek a nemes magyar huszár, a kivagyiság és a kulcsin megtestesítői. Manno kézügyességét és éleslátását mutatja, hogy a tisztársairól készített arcképek szemből és profilból készült kis műrecek, kiemelve egy-egy arcélt, fejtartást, gesztust. A szájból lógó pipa, a kiálló szivar, az orra lecsúszó szemüveg a fiatal és idősebb tiszték jellemzőit jól láttatja. Manno számtalan festményt is készített, főleg feletteseiről, de azok meg sem közelítik karikatúráinak sokatmondó üzenetét. Rajzain minden társa jelleme nyilvánvalóvá válik: a dzsentrivilágból ismert mulatozó, kártyázó, szivarozó, felületes és a világ dolgaival kevésbé törődő alakokat látunk. Egyik-másik karikatúráján német felirat látható, ami mutatja, hogy a tiszték

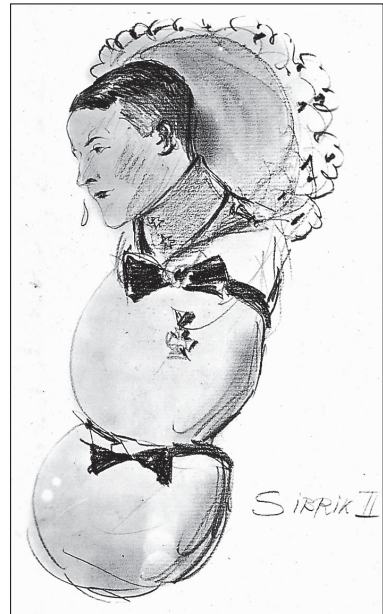
36 Elek, 1927. 96.

37 Uo. 127.

38 A legenda szót tudatosan használom. Egy I. világháborús történeteket tartalmazó kötetben is szerepel Manno egy véres történettel. Komáromi, 1936. 11.

39 Szakály, 2012. 47. Az I. honvédhuszárezred és a népfelkelő huszárosztály történetét bemutató hat kötetből Manno csak az elsőben szerepel.

40 Fussell írja, hogy „minden háború ironikus, mert minden háború rosszabb, mint azt elképzelték”. Fussell, 1977. 7.

2. kép. Pólyában Sibrik Sándor százados (1915)

egymás közt – talán éppen sznobizmusból, de a tiszti előkelőség fitogtatása miatt is – németül beszéltek. A korszak alapos megfigyelője, William Johnston szerint ez hozzátartozott a „hadsereg ceremóniáihoz”.⁴¹

A tisztikar számára a háborút a bravúros huszárkalandok jelentették, és Manno rajzain a sporthoz hasonló küzdelmet és kalandvágyat lehet érezni. Karikatúráin nincs valójában háború, csata, a tisztek mintha csupán szórakozásként fogták volna fel az idegen területen teljesített katonai szolgálatot. Esznek-isznak, bridszet játszanak, szivaroznak, jólfésültek és ápoltak (még részegen is), elkényeztetettek (Sibrik Sándor százados az egyik rajzon pólyás babaként siratja a békeidőt, lásd 2. kép). Tudjuk, sokan, néha Manno is, folytonosan pénzügyi problémákkal küzdöttek kicsapongó életvitelük miatt. Ezt az életmódot nem titkolták el még az I. huszárezred emlékkönyvében sem, ahol olvashatunk vadászatokról, ide-oda utazgatásokról, tiszti vacsorákról és bankettekről, sőt ezek egyik speciális válfajáról, a „tiszti hölgyek” (hozzátartozók) látogatásairól. De az ilyen előkelő látogatások, amelyeket korabeli fényképeken sokan megörökítettek, csak a frontélet családias oldalát mutatták. Manno látatja a tisztek számára fenntartott bordélyt is.

A tisztekkel ellentétben a baka, a közhuszár az életét is feláldozó, a császárért és a királyért vakmerően harcoló, ám keserű sorsú férfiként jelenik meg. Kiszolgáltatottságához semmi kétség nem fér. A tisztek és beosztottaik ellentétét lehet látni Manno több karikatúráján: az egyikben egy tiszt illegeti magát a tükör előtt, s míg tisztiszolgája a háttérben vigyázállásban tartja felettese kivasalt ruháját, szeméből patakzik a könny. Nehéz ebből kihámozni a művész valódi eszmeiségét,

41 Johnston, 1983. 51.

3. kép. Litomiczky (1915)

de érvelhetünk úgy, hogy a kritikai él minden bizonnyal egyfajta háborúellenességet is jelentett, bár Manno a birodalom védelmét elsődlegesnek tekintette, hiszen a Monarchia szülte volt, sportbeli teljesítményeit és katonai előmenetelét is ennek az államnak köszönhetette, és csak így kerülhetett a háborúban ezredesek, őrnagyok, ezredorvosok és nemesi főtisztek társaságába.

1915–1916-ban Bukovinában harcolt csapatával. Jellegzetes rajzai Kuczurmik, Jourcoutz, Hazlin, Litomiczky, Puźniki, Dobronoutz (Dobrynivci) településeken készültek főleg tisztársairól, de figyelt a civil lakosságra és a foglyokra is (3. kép). Az ezredparancsnokáról, Fráter Jenő ezredesről, valamint Takáts Zoltán ezredorvosról igen hangulatos, jó arcképeket készített, de azt nem vethetjük szemére, hogy legfőképpen tisztársait ábrázolta – velük volt összezárva, az ő körükben mozgott. A tisztek vicces helyzeteit maga is átélte, ezért olyan élethűek. A karikatúrái alapján konzervatív gondolkodásához nem fér semmi kétség. A lovasságnál, ahogyan Balla Tibor érvel, a konzervatív gondolkodás abból fakadt, hogy kiemelkedően nagy számú nemesi származású tiszt volt.⁴²

A gondolkodásmódot meghatározta a dinasztia és a királyság iránti tisztelet (*Kaisertreue*).⁴³ A lojalitás és az ezzel szembeni etnikai-nemzeti különállás teljes elutasítása még jobban növelte a magyar érzelmű felsőbbrendűséget, és vele együtt a ki-

42 Balla, 2000. 595.

43 A Habsburg Monarchia iránti lojalitás és a nacionalizmus szimbolikájáról lásd Cole–Unowsky, 2007.

sebbségekkel szemben érzett elutasító magatartást.⁴⁴ A felsőbbrendűségről és a huszárság magatartásáról álljon itt egy idézet az I. huszárezred emlékkönyvéből: „Huszárjaink magyaros rátartisággal, lelkületükben inkább jóindulatú felsőbbbséggel, mint ellenséges érzülettel és azzal, az inkább nemzeti erénynek, mint hibának minősíthető jellegzetes göggel – csak úgy félvállról tekintgetve jobbra-balra – ülték meg lovaikat.”⁴⁵ Mindehhez tartozott még a Monarchia tisztii elitjének slampossága (*schlamperei*), amit éppen egyfajta magyaros virtussal, kivagyisággal próbáltak felülmúlni. Ennek a viselkedési kultúrának az irrealitása akkor érthető igazán, ha látjuk azt, hogy a tisztek jelentős hányada nem volt magyar etnikumú vagy nemrég asszimilálódott kisebbségi családból származott, mint Manno maga is.⁴⁶ A „jellegzetes gög” kiérezhető az antiszemitizmusból, a zsidók lenézéséből. Amikor például Manno csapatteste a galíciai Gryzmałowba (ma Hrimajliv) érkezett, az ezredtörténet szerint „Az éjszakát nagyobb részét a szabadban aludtuk át, mert a zsidó házak levegője még az utcák bűzénél is elviselhetetlenebb volt”.⁴⁷

Az ellenfél vagy az elfoglalt terület lejáratása nem volt csupán a Monarchiára jellemző. Nem látható nagy különbség a szembenállók között. Az ellenfél is használta a karikatúrát propagandisztikus célból, hiszen nem restellték az oroszok sem hasonlóan extrém módon ábrázolni a németeket vagy a Monarchia katonáit. Különösen a *Novij Szatirikon* kedvelte a II. Vilmos német császárról készített karikatúrákat.⁴⁸ A francia szatirikus hetilap, a *Canard Enchaîné* (Megláncolt Kacsa) vagy a hasonló angol és amerikai szatirikus újságok által közölt viccek és karikatúrák szintén felnagyították az ellenfél humoros, néha igen állatias oldalait. Az angolszász lapokban az ellenfél a bár hun volt; néha vadállat gorillaként ábrázolták.⁴⁹

Manno Miltiades karikatúráinak világa azonban másmilyen abból adódóan, hogy a helyszínen tartózkodó művész sajátos módon dolgozta fel a látottakat. Valóságalapja a művészi részvételből származik, ő tényleg szemtanú, néha szenvedő alanya volt a frontvonal csatározásainak. A jó karikatúrához illően Manno nemcsak kinevet, hanem harsányan együtt nevet a katonákkal, főleg a tisztekkel. Nemcsak szemlélő, hanem olyan vérbeli katona ő, aki jelen volt a fronton (akkor is, ha nem látható saját munkáin, noha nyugodtan belerajzolhatta volna magát is), és minden percben az életét kockáztatta, még akkor is, ha tiszttársaival együtt nem mindig az első frontvonal, hanem a biztonságosabb tisztii kintin levegőjét szívta. Manno úgy nevette meg a nézőt, hogy nevet saját magán, de nem kíméli a tisztii többi tagját sem, főleg azokat, akiknek személyisége, kicsapongó életmódja és karaktere különösen ismertté vált a tisztii körökben. Igaz, a szegény baka bumfordi öltözetét, kezelhetetlen felszerelését és a riadt fogoly vagy paraszt tekintetét látván valószínű-

44 Horowitz szerint a nacionalista szemléletű hadseregben mindig etnikai „válogatással” töltik fel a tisztii kart. Horowitz, 1985. 528–530.

45 Elek, 1927. 41.

46 A *schlamperei* nemcsak a féktelenséget, felületességet és lanyhaságot jelentette, de irónia és szarkazmus is volt benne. Erről lásd Kozuchowski, 2013. 101–102. A tisztii etnikai összetételét elemezte Deák, 1990. 33–41.

47 Elek, 1927. 34.

48 Milne, 2006.

49 Részletesen: Douglas, 2002; Ginzburg, 2001.

leg harsány nevetés tört ki a tisztekből. Ez is a megszállók megszállottsága volt, ahogyan Orwell írja: a nacionalista egy percig sem kételkedik erejében és felsőbbrendűségében.

Amennyire komoly és hű Manno a sport ábrázolásában, legalább annyira szarkasztikus és életvidám a tisztek felelőtlen életének megrajzolásában, amiben benne van a mulatozás és a dzsentri úrhatnáság. Nincs ebben semmi különleges, hiszen ő is ezt az életet élte négy éven át, benne volt, és ezt akarta megrajzolni. Ahogyan politikai meggyőződésében, úgy karikatúráiban is a realitáson túlmutató jellem domborodik ki. A bakák eszközök voltak egy nemes cél, a status quo fenntartásában. Ha a huszárok az égbe is mentek, azt nem kérdezte meg, hogy miért, tudta és vallotta, hogy a hősiesség, a kitartás és a hűség a legfontosabb. Az éjszakáig tartó kártyacsaták és ivászatok – egyik karikatúráján Józán Károly és Részegecs Pista képe van a falon – ugyanúgy kítartásra buzdították őket, mint a napi 40 kilométeres menet, amit illet felülmúlni. (Egy 1915 tavaszán Galíciában készült karikatúráján a tiszt mérgesen utasítja a kimerült közhuszárt, „80 km und noch nacher“.) A huszártisztek divatos, színes és látványos egyenruhájukban valóban kitétek az osztrák és német tisztek közül, ez olyannyira igaz volt, hogy a harctéren – már azok, akik közel merészkedtek a tűzvonalhoz – ők voltak a legjobb célpontok az ellenség szemében. Ők voltak a Monarchiában a császár és király, 1919 után a Horthy-kultusz és a Trianon-mítosz legfőbb kiszolgálói, követői, sokszor élharcosai. Ebben is a katonasorsukat próbálták meg követni.

Manno több igen egyedí karikatúrája sajnos nincsen dátumozva, sem helynévvel ellátva. Ez mutatja viszont azt, hogy alkotójuk ezeket a rajzokat nem egy időre és helyszínre leszűkítve, hanem a hadseregben uralkodó általános helyzetre vonatkoztatta. Ezért is olyan szuggesztívek, meghökkentőek és érdekesek. Utolsó képei szkeccszerű, összevisszaságnak tűnő rajzok: csatajeleneteknek, illetve csapatok vonulásának (visszavonulásának), vagy inkább táborozásának vagyunk tanúi. Az egyik képen egy mentőkocsiban prostituáltakat szállítanak, de több kocsiban is látunk nőket, még mezteleneket is (4. kép). Egy szalmával megpakolt kocsi tetején

4. kép.
Menekül a tiszti bordély
(részlet)

5. kép. Tiszti schlamperei

egy katonát közönség közben rajzolt meg, a tisztek kocsjukban a szokásos tivornyázással, ivázzattal ütik el az időt. Egy másik lovas kocsin egy – valószínűleg lopott, zabrált – zongorát visznek. De a szkatológiai humor sem hiányzik, ezt látjuk, amint egy katona a hóra szívet vizel. A repülőből a részeg pilóta egy bili tartalmát önti ki a menekülők fejére. Az egész jelenet az összevisszaságról tanúskodik, igazi monarchiabeli schlamperei ez a javából (5. kép); fejetlenség és zűrzavar az úr, a harcvonalat a teljes kuszaság uralja. Ezeknek a képeinek kapcsolódása mind Hieronymus Bosch, mint az ifjabb Pieter Brueghel (például *A Karnevál* és *a Böjt harca*) fantáziadús szürrealista munkáihoz több mint valószínű; müncheni tanulmányútja során csodálhatta meg ezeket az alkotásokat.⁵⁰

Manno Miltiades háborús szerepe, mint már említettem, nem teljesen tisztázott, annyi bizonyos, hogy 1915-ben Bronz Katonai Érdemérmét kapott. A kitüntetésre 1915. április 10-én terjesztették fel a már főhadnagyi rendfokozatban parancsörtiszti beosztást teljesítő Mannót a következő indokkal: „Nagyon hasznos segédtsízt, egyben kiváló lovas. A parancsokat a legnehezebb körülmények közt, a legnagyobb tüzérségi és gyalogsági tűzben is biztosan látja el. Éjjel és nappal mindig szolgálatkész, és önként jelentkezik nehéz és veszélyes feladatok ellátására is. Az ellenség előtt példás bátorsággal viselkedik.”⁵¹ Még ugyanezen év szeptemberében Ezüst Katonai Érdemrenddel tüntették ki, a háború utolsó évében pedig megkapta hozzá a magasabb kitüntetésnek számító kardokat is.⁵² Manno Miltiades a háború utolsó évében már századosként vett részt a hadtörténelmi bizott-

50 Itt csak a számtalan kis téma egy időben és térben való megjelenítése miatt utalok a hasonlóságra, nem pedig a művészi megfogalmazás miatt.

51 Kiss, 2012. 523. A szerző szerint a felterjesztést egy bizonyos Joni ezredes – valójában Jóny László, a 19. honvédelvasdandár parancsnoka – látta el kézjeggyével.

52 Szakály, 2012. 47. Az Ezüst Katonai Érdemérmek (Signum Laudis) háborús és béke változatai voltak. További fokozását a pánt, illetve a szalagra tűzhető kardok jelentették. Az érdemérem címloldalán Ferenc József, 1917-től IV. Károly képmása volt.

ság munkájában. A bizottság felkereste a korábbi csaták – köztük Gorodok – színhelyeit, valamint a magyar katonák temetőit, ahol fényképeket, térképeket készítettek.⁵³

A világháború utáni alkotások

A világháborút követő hónapok műveiben Manno az orwelli nacionalizmus három jellegzetességét vitte tovább, de talán még nagyobb megszállottsággal. 1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után éles kommunistaellenes és extrém antiszemita plakátokat rajzolt, ami kiemelte az Ébredő Magyarok Egyesületének tisztjei közül.⁵⁴ Ehhez persze tudni kell azt, hogy a Tanácsköztársaság idején készült rajzok éppen a nagybirtokosokat, a gyárosokat, a főpapságot és a Monarchia volt katonatisztjeit karikírozták ki. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az első adandó alkalmat megragadja, és Horthy Miklós és Nemzeti Hadseregének budapesti bevonulását (1919. november 16.) követően két éltető plakátot készítsen: az egyik „Horthy” felirattal ábrázolja egy hajó kormányosát, a másikon pedig darutollas katonákat látunk. A heves lendület tovább folytatódott, és több plakátot tervezett a rövid életű Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának (KNEP). Ezek a vér, ami hiányzik a háborús karikatúráiból, domináns színeként virít. Az egyik KNEP-plakáton (*Ébredjetek Munkások!*) a pénzeszsákkal menekülő, vörös kalapácsát elhajító, szőrös vörös ördög – a kommunista zsidó megszemélyesítése – látható.⁵⁵ Manno három hasonlóan antiszemita plakátja 1919-ből (*Mosakodnak, Minden a miénk!, Ezek marasztalták a románokat*) bekerült az első német karikatúrátörténeti munkába.⁵⁶ A *Minden a miénk!* plakáton a kommunizmusért akkoriban felelőssé tett zsidóságot és a vesztes háború szenvedőit állította szembe egy antiszemita propagandaképben (6. kép). A nagy orrú zsidó népbiztos lopott ékszerekkel és egy halom pénzzel menekül a fél lábú kéregető háborús veterán előtt.⁵⁷ Az ötödik méltán hírhedt plakátját (*Igy dolgoztak a bitangok* felirattal) az Ébredő Magyarok Egyesületének készítette; ezen egy fakeresztben egy vértől csöpögő férfifej látható, szemében egy késsel, a kés felett vörös csillaggal. Ez a mű a szintén hírhedtté vált Bíró Mihály Vörös kalapácsos emberének, a Tanácsköztársaság egyik elhíresült plakátjának a feje tetejére állított mása.⁵⁸ A meztelen, ókori héroszokat idéző vörös férfi kalapácsát eldobva siratja az összetört Nagy-Magyar-

53 Elek, 1927. 774.

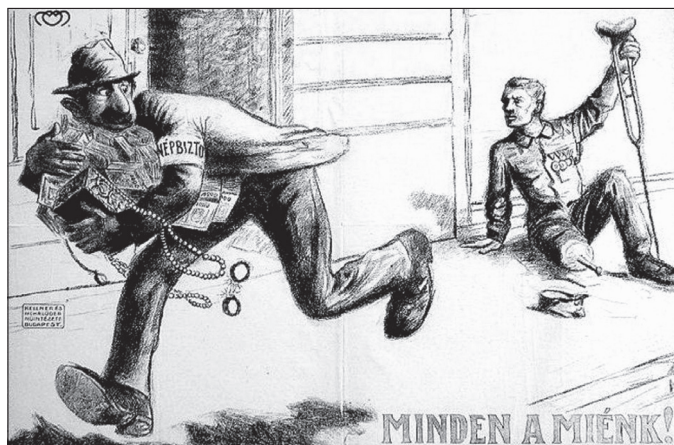
54 A német liberális közvélemény hamar felfigyelt Manno antiszemita képi világára. Fuchs, 1921. 275., 296–297.

55 A vörös ördög azonban egy ellentmondásos képi és nyelvi megfogalmazás, mert – állítólag – a gorodoki magyar huszároknak is ezt a nevet adta Manno.

56 Fuchs, 1921. 275., 297–299.

57 A Kellner és Mohlöder nyomdában kis példányszámban készült plakát egyik eredeti példánya 1200 dollárért kelt el egy 2013-as New York-i árverésen.

58 Bíró Mihály (1886–1948), zsidó származású festő, grafikus. Nyíltan baloldali munkássága miatt menekülnie kellett Magyarországról. A *Vörös kalapácsos ember* valójában 1911-ben a szociáldemokrata Népszava számára készült.

6. kép. Minden a miénk!
Antiszemita
propagandaplakát

országot.⁵⁹ Manno alkotásain – nemcsak a sportolókat ábrázoló rajzokon, hanem a KNEP politikai propagandaplakátjain is – kiemelkedően nagy számban jelennek meg a meztelen, izmos férfitestek. A plakátfigurák felhasználták a korábbi képi toposzokat, így a központi férfi- és női alakokat, ezek a későbbi irredenta plakátokon és képeslapokon általánosok lesznek.⁶⁰

A többnemzetiségű családból és a vegyes lakosságú Pancsováról származó Manno Miltiades antiszemitizmusa a korszak és osztályának betegsége volt. Az egyik fűtötte a másikat, ezt tetézte még Manno a nemzeti ideológia vállalásával. A harag és a gyűlölet nem volt különösképpen magyar jelenség. Az antiszemitizmus általános sztereotip szélsőséges irodalommá és vizualitássá fajult Közép-Európában, az osztrák vicclapok sem voltak mentesek ettől.⁶¹ A németek pedig gyakran ábrázolták az oroszokat szőrös, nagy orrú és ápolatlan zsidóként.⁶²

A Horthy-rendszer konszolidációja után Manno visszavonult a nyílt politikai propagandától és szerepvállalástól, minden idejét a sport, a rajz, a plakát és a kutya-tenyésztés kötötte le; számtalan plakátot és érmét tervezett. Megrögzötten (megszállottan?) vallotta az egészséges életmód és a testedzés szükségességét (az Országos Tej Propaganda Bizottság felkérésére készítette *A tej élet, erő, egészség* című plakátot 1927-ben).⁶³ Nemcsak katonai múltjához, de korábbi sportoló énjéhez is visszanyúlt, amikor 1926-ban elkészítette a *Labdadúgó*, majd 1928-ban a *Futball-bajnok* plakátot. Szintén 1928-ban „Most vagy soha” felirattal megtervezte az FTC ma is használatos turulos (sasos?) címerét. A gorodoki „halállovaglás” emlé-

59 Ständeisky–Kozák–Pataki–Rainer, 1998. 245.

60 Az irredenta képeslapokról Pallos Lajos kitűnő tanulmánya érdemel figyelmet, Pallos, 2010.

61 A kor antiszemitizmusáról lásd Bihari, 2008. A karikatúrák antiszemitizmusát elemzi Topisch, 2000; Vocelka, 1986.

62 Kessel, 2012. 93.

63 Az Országos Tej Propaganda Bizottság felkérésére Manno még egy plakátot tervezett 1927-ben. Ennek jelmondata: „Reggel, este sajtot együnk, vajás legyen a kenyérünk!” A két plakát összesen 30 ezer példányban jelent meg, és az egész országban terjesztették. A bizottság még propagandabélyeget is tervezetett. Berecz, 1929. 164.

kére a Ferenc József Lovassági Laktanyában 1929-ben ünnepélyes keretek között felavatták a csapat emléktábláját, amelyet Manno Miltiades tervezett (a kivitelezés Ősz Nemes György szobrászművész munkája volt). Az avatás augusztus 17-én, a gorodoki csata 15. évfordulóján történt.⁶⁴ A dombormű keretén a rohamban részt vevő alakulatok neve áll, és egy rövid – azóta sokat idézett – szöveget írtak fel Somogyváry Gyula tollából.⁶⁵ Az emlékmű sorsa, a Horthy-korszak többi emlékművével együtt ismert. Manno 1932-ben kapta mindmáig emlegetett legnagyobb nemzetközi elismerését: a Los Angeles-i olimpia szellemi versenyén *Birkózók* című alkotását a szobrászati művek között ezüstéremmel jutalmazták. 1934-ben a *Magyar Rendőr* első számának címlapját tervezte.

Visszatérve George Orwell eredeti gondolatához, nyugodtan kijelenthetjük azt, hogy Manno Miltiades vizualitása a szélsőségek ábrázolása. Sportplakátjai, háborús karikatúrái és a Horthy-kultusz képi világa ingadozás a múlt és a jelen, az etnikum és a nemzet kettőssége között. 1919 előtt nincs vér a képein – azt a rövid Tanácsköztársaság idejére hagyta –; nincs valójában öldöklés sem, ezeket szisztematikusan kerülte rajzaiban. Igaz, ezek a sportember-eszménnyel nem is állnak összhangban. A Nagy Háború idején karikatúráiban kis epizódokat mutatott be, amelyekkel illusztrálni próbálta a szörnyűségek közt élők mindennapjait. A világháború utáni nemzeti kurzus megkövetelte a kormányzó iránti hűséget, ami egyet jelentett a keresztény Nagy-Magyarország eszméjével és a harccal az ellenségekkel, a szomszédos, területeiket megnövelő országokkal, valamint a belső nagy elenséggel, a zsidósággal szemben.

Mindez alátámasztja azt a véleményt, hogy Manno Miltiades az orwelli nacionalizmus megtestesítője volt. Elsősorban a megszállottság, a szélsőjobb politikai elkötelezettje, aki a vereség után nem adta fel és továbbra is győzelemre vágyott. A tényekhez csak annyiban ragaszkodott, amennyiben azok saját elképzeléseit erősítették meg. Hogy görög-makedón származású volt? Ez számára másodlagos kérdésként merült fel az identitása tekintetében – nevét nem is magyarosította sok más bajtársához hasonlóan –, elsősorban hazafiként, huszárszázadosként és elismert sportolóként járt-kelt az országban és Európában. Hogy egy olyan országban élt, amely korábban nem létezett, nem volt számára fontos, megtalálta új identitását.⁶⁶ Bár az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlott, a harctéren a csapatok csúfos vereséget szenvedtek, és másfél millió ember veszítette életét, a tisztikar nem adta fel. A Monarchiából átmentették státuszukat, és az új identitással felvértezve már Horthy és a nemzeti-keresztény kurzus katonái lettek. A Horthy-kultusz egyik ragasztóeleme a hős, nemzetmentő katona mítosza lett, amit Manno hűen és magabiztos kézzel tudott megformálni. Az új korszak beköszöntével új kihívások jelent-

64 Drippy Kiss, 1938. 30–33.; Prohászka, 2004. 35–40.

65 Az alakulatok a Magyar Királyi 1., 6., 7., és 8. honvéd huszárezredek voltak. A Somogyváry-idézet a következő volt: „A zengő kürtszó régen elviharzott s legendák őrzik már a hősi harcot a melynek híre szájról szájra jár, hogy tűzön poklon virtusában égve véres csatákból az égbe száguldott egykor a magyar huszár.”

66 A Monarchia összeomlása után a tisztikar körében tapasztalt identitásváltást és -válságot jól ábrázolja Theodor Franz Csokor 1918. november 3. című drámája. A darabot 1936-ban mutatta be a Művész Színház, a vezetőséget hamarosan menesztették és a színházat is átszervezték.

keztek tehát Manno számára, aki – korábbi sportoló voltához híven – mindig újabb és újabb elképzelésekkel és tervekkel válaszolt. Művészi kifejezőmódjának központjában a küzdelem, a küzdő férfi és képessége – ereje – rejlett. A nő számára nem jelentett különösebb kihívást, nőket alig-alig ábrázolt munkáiban, legfeljebb sportolóként vagy anyaként. A nő számára áru volt csupán, ahogyan a tisztet kiszolgáló bordély el nem maradható személyzete is. Neki a Nagy Háború a harcot, a küzdelmet jelentette, amelyet életvidámsággal kellett felfogni a sporthoz hasonlóan. De az igazi sportember – és Manno annak tartotta magát – nem futamodik meg egy-két vereségtől, és amint az egyik sportágban belátja sikertelenségét, mindjárt egy másikba kezd.

Sajátos tiszt karrier Manno Miltiades életútja. I. világháborús karikatúrái és 1919 utáni munkássága azt mutatják, hogy valójában nem tudott megszabadulni múltjától, sohasem tudott alkalmazkodni a valós civil élethez, ahogyan a Monarchia legtöbb katonatiszta sem.⁶⁷ Nem kérdés: legtöbbjük ezért is vetette bele magát a következő konfliktusba és lépett be a Nemzeti Hadseregbe vagy az Ébredő Magyarok Egyesületébe. Manno a múltban élt, és mint a Monarchia szülötte a múlt emlékeiből táplálkozott, de a múlt realitásai csak bizonyos mértékig érdekelték. Tudta, hogy ünnepelt művész és európai híró sportember, és ezt a politikai propaganda érdekében hasznosította. Vitézséget nem kapott, lehet, nem is kérvényezte felvételét, pedig a Horthy-kultusz és az I. világháború hősi katonáinak képi megfogalmazása neki is köszönhető.⁶⁸ Büszkesége, családja görög-makedón származása nem engedte még azt sem meg neki, hogy nevét magyarosítsa, ami pedig akkor divatossá vált. Lehetett ez egyfajta nosztalgia, kötődés a múlthoz, és ez is az orwelli megszállottság és irrealitás összefonódása. Egyfelől tudta jól, hogy sohasem lehet tagja a hivatalos katonai pályán maradt tiszték körének, de nem illett olyan művészek közé sem, akik igazi arisztokraták voltak (például gróf Batthyány Gyula).

Manno élete végéig érezhette azt, hogy ő is részese volt a Monarchia nagy eseményeinek, a sportversenyeknek, az olimpiáknak, és huszártisztként a Nagy Háborúnak. 1933-ban a Magyar Királyi Toldi Miklós Honvéd Sporttanár- és Vívómesterképző Intézet foglalkoztatta „főtanárként” (a fiatal Bay Bélát is oktatta gyephokira), amire valószínűleg anyagi helyzete miatt volt szüksége. Identitásválságát jelzi késői, 1924-ben kötött házassága, a tehetséges bécsi építész Petschacher Gusztáv lányát vette feleségül, ám gyermekük nem született.⁶⁹ Keresetéből özvegy édesanyját is támogatta, akivel egy fedél alatt lakott (velük élt még Leonidas is).⁷⁰ Hódoltak új szenvedélyüknek, fajtatiszta magyar simaszőrű foxterrier és

67 Johnston, 1983. 53.

68 Pécsent 1924-ben, Debrecenben 1932-ben, Dalmandon 1932-ben, Pápán 1935-ben avattak Manno Miltiades által tervezett I. világháborús emlékművet. Ezekon kívül több tucat településen található Manno-másolatok. Lásd Diószegi, 2011. 82.

69 Petschacher Maria Etelka Alexandrina 1883. március 25-én született Budapesten, anyja neve Weninger Irma Mária.

70 Az 1930-as választói névjegyzék szerint Manno Miltiades a Ferenc József rakpart 27. szám alatt lakott édesanyjával és testvérével, Leonidasszal.

dobermann kutyáikkal versenyekre, kutyakiállításokra jártak.⁷¹ Manno a nyarakat Esztergom melletti, nyergesújfalvai házában töltötte, egyre kevesebb kedvvel és energiával dolgozott. Bár megfordult felmenőinek családi kastélyában (Nyáregyházán, a volt Nyáry Pál-kastélyban), életvitele miatt ez a családi kötelék nem volt problémamentes. A világháború fantasztikusan jó karikaturistája és a Horthy-kultusz képi világának egyik első számú őstehetsége 1935. február 16-án, ötvenöt éves korában hunyt el. A Fiumei úti temetőben temették el apósával, Petschacher Gusztávval együtt. Méltatlan elfeledéséhez hozzájárult különös és akaratos személyisége és művészete, az államszocializmus idején pedig persona non grata volt.⁷² Csak a rendszerváltás után figyeltek fel rá ismét, amikor a gorodoki lovasrohamot megörökítő domborművét 2004-ben a Hadtörténeti Múzeum falán újból felavatták.⁷³ Ma már Manno Miltiades nemcsak a magyar sport, művészet, képregény és az I. világháborús emlékezet egy emblemikus alakja, de a délvidéki magyarság, valamint a hazai görög kisebbség egyaránt sajátjának érezheti, ahogyan a nemzeti történelemnek is részesévé vált.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Balla

2000 Balla Tibor: A magyar királyi honvéd lovasság, 1868–1914. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 113. (2000) 3. sz. 577–604.

Bácskai

2006 Bácskai Vera: A görög kereskedők szerepe a főváros polgárosodásában. In: *Budapesti Negyed*, 14. (2006) 4. sz. 9–20.

2011 Bácskai Vera: Öt nemzedék: A Manno család története. In: *Korall*, 12. (2011) 44. sz. 123–153.

Benkő

2011 Benkő Zsuzsanna: *Mühlbeck Károly*. Bp., 2011.

Berecz

1929 Berecz Sándor: Embervédelem a mezőgazdaságban. In: *A magyar filantrópia könyve*. Szerk.: Béry László. Bp., 1929. 151–166.

Bihari

2008 Bihari Péter: *Lövészárkok a hátszárkban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Bp., 2008.

71 „November 18-án Rigó vom freien Grund barna kan – Bécs elismerten legjobb fedezőkanja – befedezte a Manno Miltiades tulajdonát képező idei szalagverseny és tenyészosztály győztes Naphegy Hajrá D. C. fekete szukát.” *A Természet*, XXI. (1925) 1–2. sz. 9.

72 Feltűnő például az, hogy Zeidler Miklós irredenta művészetről írt könyvében sem szerepel. Zeidler, 2002.

73 Rédey Tamás szerint a rekonstrukció nem éppen a legjobban sikerült, mivel az új emlékműről lemaradt a részt vevő csapatok neve. Rédey, 2007. 80–81.

Cole–Unowsky

2007 *The Limits of Loyalty: Imperial Symbolism, Popular Allegiances, and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy*. Eds.: Cole, Laurence–Unowsky, Daniel L. Oxford, 2007.

Deák

1990 Deák, István: The Ethnic Question in the Multinational Habsburg Army, 1848–1918. In: *Ethnic Armies: Polyethnic Armed Forces from the Time of the Habsburgs to the Age of the Superpowers*. Ed.: Dreisziger, N. F. Waterloo, Ont., 1990. 21–49.

Demm

1993 Demm, Eberhard: Propaganda and Caricature in the First World War. In: *Journal of Contemporary History*. 28. (1993) 1. sz. 163–192.,

Diószegi

2010 Diószegi György Antal: Két sokoldalú sportember. Manno Miltiades és Manno Leonidas Magyarországon. In: *Barátság*, 17. (2010) 2. sz. 6380–6383.

2011 Diószegi György Antal: Félézer éves görög jelenlét emlékei Debrecen városában. In: *Debreceni Szemle*, 19. (2011) 1. sz. 76–82.

Douglas

2002 Douglas, Allen: *War, Memory, and the Politics of Humor. The Canard Enchaîné and World War I*. Berkeley, 2002.

Drippy Kiss

1938 Drippy Kiss Géza: Manno Miltiadesz. In: *A magyarság évkönyve, 1938*. Bp., 1938. 30–33.

Elek

1927 *A M. Kir. Budapesti 1. Honvédhuszárezred és M. Kir. Népfelkelő-Huszárezred története, 1869–1918*. I. Szerk.: Elek Menyhért. Bp., 1927.

Fuchs

1916 Fuchs, Eduard: *Der Weltkrieg in der Karikatur*. München, 1916.

1921 Fuchs, Eduard: *Die Juden in der Karikatur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte*. München, 1921.

Fussell

1977 Fussell, Paul: *The Great War and Modern Memory*. London, 1977.

Gellner

1983 Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Ithaca–London, 1983.

Ginzburg

2001 Ginzburg, Carlo: 'Your Country Needs You': A Case-Study in Political Iconography. In: *History Workshop Journal*, 52. (2001) 1–22.

Hobsbawm

1990 Hobsbawm, Eric: *Nations and Nationalism since 1780*. New York, 1990.

Horowitz

1985 Horowitz, Donald L.: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, 1985.

Johnston

1983 Johnston, William M: *The Austrian Mind: An Intellectual and Social History, 1848–1938*. Berkeley, 1983.

Keresztes

1935 Keresztes H. István: Manno Miltiades élete. In: *Testnevelés*, 8. (1935) 215–225.

Kessel

2012 Kessel, Martina: Talking War, Debating Unity: Order, Conflict, and Exclusion in 'German Humour' in the First World War. In: *The Politics of Humour: Laughter, Inclusion, and Exclusion in the Twentieth Century*. Eds.: Kessel, Martina–Merziger, Patrick. Toronto, 2012. 82–107.

Kis–Vajda

2012 Kis János–Vajda Attila: *Délvidéki magyar olimpikonok*. Nagykanizsa–Tornyos, 2012.

Kiss

2012 Kiss Balázs: Békebeli futball a háborús Magyarországon (1914–1918). In: *Hadtörténeti Közlemények*, 125. (2012) 2. sz. 511–530.

Komáromi

1936 Komáromi János: *A Nagy Háború anekdotái*. Bp., 1936.

Kozuchowski

2013 Kozuchowski, Adam: *The Afterlife of Austria-Hungary: The Image of the Habsburg Monarchy in Interwar Europe*. Pittsburgh, 2013.

Kürti

2004 Kürti László: A háború vizuális kultúrája. In: *A nagy háború másik arca. A lövészárkok hétköznapjai*. Szerk.: Horváth Miklós. Bp., 2004. 29–38., 127–144.

2014 Kürti, László: The Women-flogger, General Hyena: Images of Julius Jacob von Haynau (1786–1853), Enforcer of Imperial Austria. In: *International Journal of Comic Arts*, 16. (2014) 65–90.

Lyka

1935 Lyka Károly: Manno Miltiadesz. In: *Magyar Művészet*, 11. (1935) 4. sz. 125.

Mavoudalos

2011 Mavoudalos, Ikaros: The Entrepreneurial Activity of Dimitrios and Stephanos Manos in Central Europe in the Nineteenth Century. In: *Commerce and Culture: Nineteenth-century Business Elites*. Ed.: Lee, Robert. Surrey, 2011. 139–166.

Mérei

2009 Mérei András: Németek Szlavóniában és a Szerémségben a kezdetektől a 19. századig. In: *Mediterrán és Balkán Fórum*, 3. (2009) 2. sz. 13–21.

Milne

2006 Milne, Lesley: „Novyi Satirikon”, 1914–1918: The Patriotic Laughter of the Russian Liberal Intelligentsia during the First World War and the Revolution. In: *Slavonic and East European Review*, 84. (2006) 4. sz. 639–665.

Orwell

1945 Orwell, George: Notes on Nationalism. In: *Polemic*, 1. (1945). <http://gutenberg.net.au/ebooks03/0300011h.html#part30> (letöltés: 2015. április 10.).

Pallos

2010 Pallos Lajos: Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920. II. rész. In: *Folia Historica*, 26. (2010) 37–75.

Prohászka

2004 Prohászka László: A gorodoki lovasroham újra látható domborműve. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értésítője*, 7. (2004) 35–40.

Rédey

2007 Rédey Tamás: Huszáremlékmű-sorsok. In: *Emlékek a Hadak Útja mentén. II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom*. Szerk.: Ravasz István. Bp., 2007.

Schindler

2003 Schindler, John R: Austria-Hungary. In: *Researching World War One*. Eds.: Higham, Robin-Showalter, Dennis E. Westport, 2003. 123–148.

Smith

1979 Smith, Anthony D.: *Nationalism in the Twentieth Century*. New York, 1979.

Somogyi

2006 Somogyi Éva: Az Osztrák–Magyar Monarchia vezető bürokráciájának identitásproblémái. In: *Világtörténet*, 28. (2006) 1–2. sz. 32–36.

Standeisky–Kozák–Pataki–Rainer

1998 *A fordulat évei, 1947–1949*. Szerk.: Standeisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János. Bp., 1998.

Szabó

2013 Szabó Zoltán Ádám: A magyar képregény és az önkifejezés. In: *Szépirodalmi Figyelő*, 10. (2013) 4. sz. 36–45.

Szakály

2012 Szakály Sándor: Manno Miltiadesz „tényleges állományú főtanár”. Néhány adalék egy all-round sportember életútjához. In: *Rubicon*, 23. (2012) 7. sz. 46–47.

Topitsch

2000 Topitsch, Klaus: Die Greuelpropaganda in der Karikatur. In: *Bildpropaganda im Ersten Weltkrieg*. Hrsg. v. Zühlke, Raoul. Hamburg, 2000. 49–92.

Vocelka

1986 Vocelka, Karl: *K.u.K. Karikaturen und Karikaturen zum Zeitalter Kaiser Franz Josephs*. Wien–München, 1986.

Vörös

2003 Vörös Kati: Judapesti Buleváron. A „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében. In: *Médiakutató*, 3. (2003) 1. sz. 19–43.

Zeidler

2002 Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Bp., 2002.

LÁSZLÓ KÜRTI

IDENTITY AND PROPAGANDA IN THE ART OF MILTIADES MANNO
AT THE TIME OF THE FIRST WORLD WAR

This article discusses the artistic contribution of Miltiades Manno (1879–1935) around the time of World War I. The reason why Manno is an interesting figure has to do with his sporting records as well as the diverse artistic talents. Besides being a committed right-winger, he was a sculptor, illustrator, graphic artist and caricaturist. He was born into a multi-lingual, well-to-do family from what is today Serbia. His father was Greek-Macedonian and his mother German, but Hungarian patriotism seemed to determine Manno's entire identity. After school, he became an avid sportsman competing in soccer, swimming, biking, athletics, ice-skating and rowing. He was also extremely talented in drawing and painting; to further his skills in 1907 he enrolled the Munich Academy of Arts. At the outbreak of WWI, Manno – together with his brother – volunteered for the cavalry. Altogether, he served about 30 months in various functions and battle fields. As a cavalry officer, he completed truly hilarious caricatures of his fellow officers and scenes resembling a breughellesque milieu of military life. At the close of the war, he joined the national army of Admiral Miklós Horthy and created several extremely violent and anti-Semitic posters that made international headlines. Manno married in 1924 and continued his obsession producing artwork about sport and World War I until his death in 1935.

CONTENTS

The Great War's Interpretations in Regional Approach (László Szarka)	165
--	-----

Studies

László Szarka: From Multi-national Empires to Multi-ethnic Nation States: State-Building Nationalism in East-Central European Countries during the First World War	171
Enikő Gyarmati: Austria–Hungary in the First World War – in the Recent English Language Scholarly Literature	193
Mile Bjelajac: The Role of Serbia in the Current Historical Debates on the Origins of the First World War	217
Ágnes Ózer: Nothing New in Serbia: The Assessment of the First World War and the Reception of the Newest Foreign Literature in Serbia	241
Barna Ábrahám: The International Dimension of the Slovak Question during the First World War	257
László Kürti: Identity and Propaganda in the Art of Miltiades Manno at the Time of the First World War	289
Gabriela Dudeková: Family and Survival Strategies during the First World War: Long-term Changes in the Slovak Society	311

Book Reviews

Kokugaku in Meiji-period Japan: The Emergence of the Modern Japanese National Consciousness (Ildikó Farkas)	333
The Image of Balkan Wars in the Recent French Literature (Gábor Demeter)	338
The Role of the Albanian Storm Centre in the Outbreak of the First World War (Gábor Demeter)	341

SZERZŐINK

Ábrahám Barna, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Bjelajac, Mile, a történettudomány doktora, tudományos tanácsadó, igazgató, Institut za noviju istoriju Srbije (Szerbiai Modern Kori Történeti Intézet), Belgrád • Demeter Gábor, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Dudeková, Gabriela, PhD, tudományos főmunkatárs, Historický ústav SAV (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet), Pozsony • Farkas Ildikó, PhD, tudományos munkatárs, egyetemi docens, MTA BTK Történettudományi Intézet, Károli Gáspár Református Egyetem • Gyarmati Enikő, doktorandusz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger • Kürti László, habilitált egyetemi tanár, Miskolci Egyetem BTK • Ózer Ágnes, a történettudomány doktora, múzeumi tanácsos, igazgató, Muzej Vojvodine (Vajdasági Múzeum), Újvidék • Szarka László, kandidátus, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap